

Les cultures del Mediterrani

Julian Pitt-Rivers

*École des Hautes Études en Sciences Sociales,
Paris*

L'article és una introducció crítica als estudis d'antropologia mediterrània, elaborat per un dels antropòlegs europeus més clàssics i un dels fundadors de l'antropologia del Mediterrani.

The article is a critical introduction to the study of Mediterranean anthropology by a European anthropologist who ranks as a classic, one of the founders of Mediterranean anthropology.

L'antropologia social del Mediterrani es va establir com a branca de la nostra disciplina fa algunes dècades, sobretot als EUA, on algunes universitats ofereixen actualment cursos amb aquest títol i ja s'han escrit diverses tesis doctorals. Es parla del Mediterrani com d'un lloc de certa homogeneïtat cultural; tanmateix, crec que ja és hora d'examinar si realment és legítim parlar del Mediterrani com d'una àrea cultural tal i com assenyala Josep R. Llobera en la seva obra *La identidad de la antropología*.

L'antropologia britànica es va fundar a Oxford cap al 1860; la disciplina fou anomenada, amb el to de broma habitual d'aquestes esferes emponents, *Mr. Tylor's science*. Els fundadors foren, en la seva gran majoria, estudiosos dels clàssics, és a dir, del Mediterrani: Gilbert Murray era hel·lenista, com també Dawknis i Jane Harrison; Frazer, llatínia; Robertson Smith, arabista; i els altres, si no eren catedràtics dels clàssics, havien estat educats, segons les normes de l'època, en la tradició dels clàssics i de la Bíblia. El seu interès pels pobles primitius va arribar després, inspirat per l'analogia que hi havia entre ells i els primers homes —la qual cosa va suposar que se'ls etiquetés de *primitius*—, en una temptativa de recuperar el passat de la humanitat.

Després de la Segona Guerra Mundial, alguns alumnes d'Evans-Pritchard havíem constituït un grup d'estudiosos d'antropologia; pensàvem que si l'antropologia era una ciència, podia aplicar-se tant als pobles civilitzats com als d'Àfrica, que estudiaven la majoria dels nostres professors. Érem cinc o sis estudiants i, animats per Evans-Pritchard, vam decidir fer les nostres tesis doctorals escollint una àrea del Mediterrani. Jo vaig anar a Andalusia l'any 1949; més tard, Campbell va estar entre els Sarakatsanci de Grècia; va seguir Emrys Peters amb els beduïns de Líbia; Stirling a Turquia; Ahmed Abu Zeid a un oasi de l'Alt Egipte; Maraspini al Mezzogiorno del seu país natal. Després, altres, com aquest darrer, han preferit treballar en el seu país d'origen, fet que no aprovava Evans-Pritchard, ja que considerava que la formació d'un antropòleg necessitava un primer estudi en un país en què no s'havia criat perquè es desprengués de la seva cul-

A hores d'ara i després de moltes recerques dutes a terme, és important reflexionar sobre si la Mediterrània és realment una àrea cultural homogènia. Carrer a Jerusalem

tura d'origen. Finalment, Evans-Pritchard va admetre que els no britànics podien treballar molt bé en el seu mateix país ja que tenien l'experiència d'haver-se adaptat a una cultura tan exòtica com la de la *tribu dels oxfordians*.

Aleshores, van venir a Oxford José Cutileiro, de Portugal, i d'Espanya, Carmelo Lisón Tolosana. Evans-Pritchard parlava per aquella època d'anar a Portugal ell mateix per fer un estudi.

Aquest canvi d'orientació, que va tenir com a padrí John Peristiany, llavors *senior lecturer*, corresponia a un canvi teòric dins l'antropologia: Evans-Pritchard, que havia estat alumne de Malinowski i de Radcliffe-Brown, va fer una crítica molt dura el 1950 contra els seus anteriors mestres i les seves doctrines de *funcionalisme*, contra la seva temptativa d'imitar les ciències *dures*, és a dir, el seu *cientifisme*; va explicar que l'antropologia pertanyia com a disciplina a les arts, de la mateixa manera que la història, i no a les ciències. Va insistir també, als que anàvem a dedicar-

nos a investigar en països mediterranis, que havíem d'estudiar la història d'aquests països. Ell mateix publicà el 1952 un estudi històric sobre els orígens del regne dels sanussi de Líbia. Al contrari dels funcionalistes, que pensaven que podien deixar de costat la història per centrar-se únicament en el que anomenaren el *present social*, Evans-Pritchard creia que els orígens de les institucions eren molt importants; adoptà un punt de vista molt més proper al del nord-americà Robert Redfield, amb el qual jo també tenia molt més en comú que amb els meus compatriotes funcionalistes.

Mentrestant, aquest darrer m'havia adjudicat el càrrec de *visiting professor* a Chicago i, el 1959, la Wenner-Gren Foundation em va encarregar d'organitzar un col·loqui internacional sobre les cultures del Mediterrani. Aquest col·loqui representà un moment històric perquè, per primera vegada, es reconeixia l'existència del nou moviment d'antropologia del Mediterrani. D'aquesta

trobada sortiren també dues sèries de treballs. La primera, sobre el tema de les comunitats i les seves relacions amb l'ambient exterior; és a dir, les cultures dels diferents països, segons el tipus de pobles i no dels estereotips de cultura nacional. Es titulà *Mediterrabeba countrymen*. L'altra sèrie va tractar d'*Honor i vergonya*. Aquest tema va constituir el que durant el col·loqui ens havia semblat que era el camp en què hi havia més elements de cultura semblants a través de tot el Mediterrani. Abans d'aquesta data, els antropòlegs no havien reconegut l'existència d'un concepte com el d'honor. A partir d'aquest moment, Peristiany organitzà una sèrie de col·loquis sobre l'antropolo-

A partir de la dècada dels anys seixanta es començà a reconèixer l'existència d'un moviment antropològic de recerca sobre el Mediterrani. Família egípcia

gia del Mediterrani cada dos o tres anys; aplegava tots els antropòlegs que s'interessaven pel Mediterrani, i les publicacions fetes arran d'aquests actes constituïren la base d'aquest moviment al llarg de les dues dècades següents.

En les darreres dècades, ha sorgit als EUA un corrent d'estudiosos de l'antropologia del Mediterrani i ja s'han fet diverses tesis doctorals sobre diferents pobles de la regió. Es parla del Mediterrani amb una certa homogeneïtat, com també del *concepte mediterrani de l'honor*. Crec que és adient avaluar si el Mediterrani pot considerar-se una àrea cultural distinta de la dels seus veïns i si el concepte d'honor és el mateix en tots els pobles del Mediterrani, o si senzillament en els països anglosaxons l'honor significa una cosa diferent. L'eminent sociòleg nord-americà Peter Berger publicà un article titulat *Sobre l'obsolescència de l'honor*; va concloure, però, com jo mateix, que no és cert, i que es tracta més aviat del vocabulari per expressar la idea i la forma del concepte el que ha canviat.

El concepte de *culture area*, encunyat per l'antropologia nord-americana, mai no ha estat usat pels antropòlegs socials britànics. Fou una manera de classificar les cultures indígenes de l'Amèrica del Nord amb l'objectiu de reconstruir el seu passat quan el país no estava encara en la seva totalitat poblat pels blancs i sota el seu domini. Les cultures autòctones anaven desapareixent ràpidament i per conservar-les es depenia solament de la memòria dels vells. Es tractava de la tècnica que més tard es va anomenar *salvage anthropology*, és a dir, *antropologia del salvament*. L'observació directa de la societat indígena no era possible perquè ja no existia com a tal. Després, s'aplicà a altres parts del món per comparar les cultures de diferents pobles.

Al contrari dels nostres col·legues nord-americans, ni Peristiany ni jo no hem usat mai el concepte de *culture area*, ja que sempre ens semblà massa arbitrari —perquè tot depèn dels aspectes de la cultura que s'escullin com a criteris de l'àrea—, i tampoc no hem suggerit que el Mediterrani sigui una *culture area*, ni hem intentat establir els límits geogràfics del que anomenàvem el Mediterrani; senzillament, vam concebre que hi

Entre els trets més o menys comuns que presenten els pobles de la Mediterrània es troba el fet que hi ha una concepció base pel que fa al matrimoni, el qual ve condicionat per factors econòmics, polítics o socials. Família al Marroc

havia un focus cultural centrat en el mar, que s'ha anomenat el *medi de la terra*, i que en la mesura que s'allunyava d'això es trobaven trets culturals diferents. En aquest aspecte, destacarem diverses consideracions:

1. Que fins fa poc més d'un segle i mig, el transport de mercaderies per mar era molt més efectiu que per terra; per terra un podia desplaçar-se a condició de tenir un bon estat físic o tenir un cavall, però els contactes per mar permetien intercanvis econòmics; el transport fluvial o marítim era l'únic que podia desplaçar materials pesants.

2. Cal distingir tres tipus de vaixell:

a) El vaixell del Mediterrani (a rem i vela): birrem, trirrem, etc.

b) El vaixell de l'Atlàntic, solament a vela.

c) El vaixell nòrdic dels víkings, els *drakkars*, que navegaven pels dos mitjans i no solament en el mar, sinó també per vies fluvials. Així, els víkings arribaren a penetrar en l'interior d'Europa. Pujaren pel Sena fins a París, on no van ser-hi més d'un any, i pel Volga fins on van voler, i van ser-hi més temps. En el Mediterrani es va utilitzar poc temps, i únicament per navegants de procedència víking.

3. Que en el passat l'Imperi Romà va ser el centre que va imposar el seu domini polític a més de la seva cultura.

4. Però l'Imperi es va desfer a causa de les in-

vasions de pobles arribats de fora del Mediterrani. Les creuades van portar guerrers de tot Europa. Tanmateix, mai no han mancat comunicacions entre les diferents parts del Mediterrani, ni intercanvis de coneixements tècnics; mai els pobles de la regió han viscut ignorant-se els uns als altres. I quan arribaren els invasors, malgrat que van destrossar l'Imperi des del punt de vista polític, tots es convertiren al cristianisme i adoptaren la llengua dels autòctons. Això s'explica pel fet que els invasors eren majoritàriament homes, i la llengua i la religió es transmeten a través de les mares. Es va mantenir així certa continuïtat cultural. Un assaig brillant sobre el Mediterrani, de Juan Beneyto, defineix molt bé la seva cultura com «una cultura de cabotatge.»

Amb tanta varietat de possibilitats de moviments, tenim una barreja de cultures tan gran que seria impossible parlar de *culture areas*. Invasions militars, invasions religioses i una base de pobles diferents: grecs, cartaginesos, romans, jueus, berebers i molts més; tots circulant, establint regnes que no duraven més d'un segle... Seria un miracle si aconseguíssim parlar de cultura del Mediterrani.

Convé cercar ara els trets culturals comuns i els que es diferencien dels pobles de la regió.

La primera preocupació, primordial per als antropòlegs, és el parentiu. Al contrari dels pobles primitius, el Mediterrani mai no ha conegut un

Ja des dels estudis antropològics de Peristiany o Pitt-Rivers sobre la Mediterrània, iniciats en els anys cinquanta, es posà de manifest que la cultura mediterrània calia estudiar-la des de la perspectiva de les comunitats locals, i allunyar-se dels estereotips nacionals. Jugant a cartes en un port del sud de França

sistema d'allò que Lévi-Strauss va anomenar les estructures elementals del parentiu. Totes són complexes i, amb una única excepció, totes són sistemes de preferència endogàmica. Hi ha moltes diferències, sobretot entre els països cristians i islàmics. Tanmateix, tots depenen d'una concepció de base que els diferencia dels pobles d'estructura elemental, en els quals l'aliança matrimonial és un sistema d'intercanvi de dones amb una altra entitat social, ja sigui tribu, clan, llinatge o parentela prohibit per la regla d'exogàmia. En un sistema exogàmic, una dona té el mateix valor social que una altra. D'aquesta manera, l'armadura de la societat, és a dir, les relacions entre les diferents unitats que la constitueixen, és determinada pel règim de parentiu. En el Mediterrani, al contrari, el matrimoni depèn de factors econòmics, polítics o socials. Els primers depenen d'una suposició d'igualtat entre les unitats socials; és un intercanvi de dones solament i la lògica del parentiu és suficient per ordenar la so-

cietat; els segons, pel contrari, formen un sistema jeràrquic en el qual el matrimoni serveix per protegir els interessos o avançar el poder d'una família; per això, Lévi-Strauss ha explicat que en el Mediterrani les dones són operadores del poder, segons l'únic escrit d'aquest autor sobre el Mediterrani. El matrimoni, és a dir, la selecció d'una dona per al seu fill o d'un marit per a la seva filla es determina per consideracions variades que constitueixen una estratègia matrimonial de cada família, ja sigui nuclear o extensa. Les estratègies matrimonials es combinen al voltant del concepte de l'honor familiar.

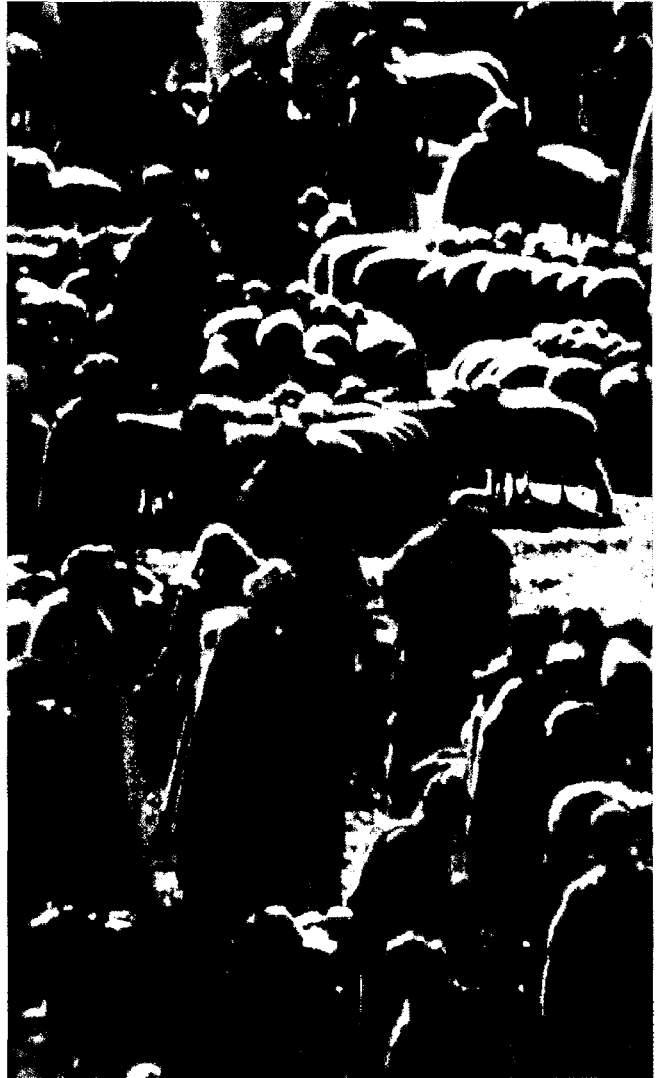
L'honor és a la vegada una possessió individual, que s'adquireix o que es perd per la conducta d'un individu, i una possessió col·lectiva d'una entitat social, família, llinatge, tribu, poble, nació, etc. L'honra d'un home i la d'una dona no són la mateixa cosa, més bé quasi són l'una el contrari de l'altra. Després de reconèixer que hi ha un honor sense especificació sexual,

El concepte d'honor es presentà com un dels trets més destacats de la concepció cultural mediterrània. Mercat al Marroc

en el sentit d'honestedat, fidelitat a la seva família, als seus amics, al seu amo, al seu rei, o a la seva religió, que exigeix la mateixa conducta igual per als dos sexes, hi ha un honor específicament masculí o femení que exigeix una conducta molt diferent segons el sexe, però contribueix a la fama col·lectiva de la família. L'honor masculí depèn del rang social, dels seus orígens i també de la seva fama individual. El femení, de la seva puresa sexual.

Podem prendre com a exemple, pel fet que és força típica, la descripció que ha fet de l'honor a Sicília Maria-Pia Di Bella. L'honor familiar sicilià té dos constituents, qualificats per l'autora, i que expressen l'essencial del pensament dels sicilians, com el *nom* i la *sang*. El nom és la fama, l'estatus social i és patrilineal; «l'honor que del meu pare vaig heretar», diu Tirso de Molina a *La villana de Vallecas*. Tanmateix, una dona, una filla, pot sempre ser una substituïda del fill que manca, com succeeix amb els títols nobiliaris espanyols. El sistema en el món islàmic no és gaire diferent, ja que, segons la regla corrent del casament amb la filla del germà del pare (*la bint el'amm*), les dues parts de la família es confonen en la tercera generació: *la bint el'amm* és també filla del germà del pare del pare de la mare del seu marit.

La *sang* depèn de la *puresa* de les dones de la família. Així s'explica que en la gran majoria de les cultures del Mediterrani, els insults més greus que es poden dirigir a un home es refereixen no a la seva mateixa conducta, sinó a la de les dones de la seva família, començant per la seva mare (així: fill de puta), la seva esposa (cabró = marit de puta), la seva germana (filla de filla de puta = puta, perquè és de la mateixa sang matrilineal, etc.), de tal manera que la conducta d'una dona implica l'honor de totes les dones de la seva família. L'ideal de la sang pura, és a dir, de la virginitat abans de casar-se, és tan important en el món islàmic com en el cristià. En diversos països del Mediterrani, la núvia que resultava no ser verge el dia de la seva boda havia de ser tornada als seus pares amb un punyal, indicant-los d'aquesta manera el que havien de fer si volien recuperar el seu honor. També hi ha el costum de

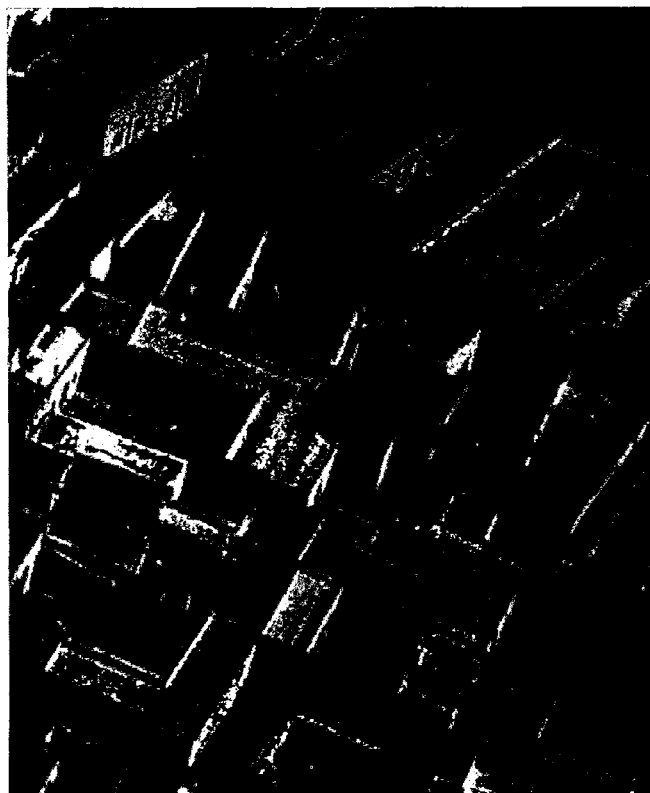

fer ostentació del contrari, mostrant el llençol, tacat de sang, en el balcó de la casa com a prova de la puresa de la nova nora.

En resum, l'honor masculí és positiu, actiu, es guanya per imposició mitjançant proeses espectaculars i el poder que es pot aconseguir amb elles. L'honor femení és negatiu, passiu, no es guanya, sinó que s'hereta i es perd en fer una acció vergonyosa. «L'honor és com el cristall», diu la parèmia popular, «una vegada trencat no es pot reparar». Això diu, però la realitat és, com sempre, molt diferent.

L'única manera d'evitar el risc de tacar l'honor de la família és casar la seva filla dins de la família, és a dir, amb algú que tingui el mateix honor familiar. Els consogres que no pertanyen a la fa-

La suposada unitat identitària mediterrània ha estat estudiada no solament pels antropòlegs i els sociòlegs sinó també per estudiosos d'altres disciplines com els historiadors o els geògrafs

mília sempre poden utilitzar la nora per humiliar la seva família (hi ha una il·lustració exemplar d'això en la novel·la de Pío Baroja *La feria de los discretos*). Les rivalitats que hi havia entre membres de les famílies principals del mateix poble (que, tanmateix, s'havien de casar entre ells per manca de consogres elegibles des del punt de vista de la classe social) són molt característiques dels pobles dels països de la riba europea del Mediterrani; aquestes rivalitats no es limitaven a temptatives de deshonrar-se mútuament, sinó que, fins i tot, desembocaven en guerres terribles. Un exemple del llegat d'aquestes lluites són les torres de combat dins del poble, com les de Sant Geminano o a Mani (un article de Julio Caro Baroja analitza les guerres de facció en el nord d'Espanya durant el segle XVI). El problema del matrimoni en el Mediterrani pot simplificar-se distingint dues estratègies matrimonials:

1. La defensiva, que consisteix a guardar les filles dins la família per mitjà d'un matrimoni *endogàmic* i evitar així tot risc al seu honor col·lectiu.

2. L'agressiva, que té molts avantatges potencials, perquè es lliga amb membres d'un altre llinatge, d'un altre poble, sobretot si pertanyen a un estatus superior o més poderós. L'estratègia del rei Salomó representa una mescla d'ambdues estratègies. Ell va casar les seves filles amb parents o alguns dels seus generals; és a dir, homes que depenien d'ell, que eren de la seva cort. I ell es va casar amb filles d'altres regnes de la regió per establir aliances polítiques, garantides per la sang comuna en la propera generació.

Es pot concloure, com assenyala Germaine Tillion, que aquest model de sistema matrimonial és, o ha estat, general en el Mediterrani tradicional. Diu: «En la perspectiva en què ens col·loquem, la diferència entre musulmans, jueus i cristians és petita, en una aproximació grollera, es podria dir que es tracta de la *nostra societat*, de la nostra *civilització*». I més endavant: «Quan examinem la difusió d'aquest tipus de matrimonis endogàmics (amb *la bint el'amm*) constatem que correspon a una regió vasta i homogènia: Tot el món antic». També assenyala que «per trobar l'origen d'aquesta voluntat mediterrània de *no intercanviar*, de *guardar totes les noies de la família per als nois de la família*, faria falta remuntar-se molt lluny en la història de l'espècie humana.»

Tot i admetent que Germaine Tillion, especialista en el Magrib, potser exageri un xic en les seves generalitzacions, ens remarca quelcom molt important: que hi havia un fons històric per a la unitat cultural del Mediterrani abans de la dominació de l'Imperi Romà i això va ajudar a la seva extensió. Les diferències culturals que notarem són el resultat, en molts casos, de les moltes invasions que l'han seguit.

La noció d'una unitat d'identitat del Mediterrani no es reserva als sociòlegs i antropòlegs, sinó que es troba entre els historiadors sota la influència de Fernand Braudel i, abans d'ell, els geògrafs humans han escrit llibres sobre el Mediterrani com àrea geogràfica. A més, és significatiu que el gran llibre de Birot i Dresch divideix en els seus dos volums el Mediterrani no entre les ribes nord i sud, el que avui correspondria més o menys al que és cristià i al que és musulmà, sinó entre llevant i occident. De fet, el

*El mar és un dels focus culturals
centrals més importants que
caracteritzen la unitat cultural de
la Mediterrània. Pescadors a la
costa catalana*

90% de la circumferència del mar ha estat, en una època o altra, cristiana o musulmana. I els autors que no són universitaris ni especialistes en ciències socials, i que potser tinguin una sensibilitat més lliure que els que es queden encartonats en les regles de les seves disciplines, també han tractat el Mediterrani com si tingués un caràcter específic.

A primera vista, el Mediterrani sembla dividit entre cultures islàmiques i cristianes i també dividit política i lingüísticament, així com entre religions, arquitectures i músiques. Però observades amb més detall, sobretot des de la perspectiva universal de l'antropologia, les diferències demostren que són menys fonamentals; hi ha certa relació entre les seves variants culturals. Fou precisament per fugir del parany que representa la ideologia del nacionalisme modern per la qual cosa Peristiany i jo insistim, en el col·loqui de 1959, en la necessitat de tractar el problema de la cultura del Mediterrani segons el tipus de co-

munitat local, i evitar així els estereotips nacionals.

Per exemple, les diferències en el camp de la religió cristiana i islàmica són molt importants. Tanmateix, s'ha de reconèixer que totes són religions *del llibre*, de la mateixa font. El mite de la creació és el mateix per a la religió judaica, la islàmica i la cristiana; es troben els mateixos déus o sants, però amb noms diferents: per exemple, Astarté és la mateixa que Afrodita. S'han introduït cultes de fora de la regió que han estat acceptats en diferents pobles del Mediterrani. En primer lloc, es tracta d'una unitat històrica. Per prendre un altre exemple, alguns autors han apuntat que la diferència entre la monogàmia i la poligàmia era una distinció cultural important, i que indica una diferència fonamental entre les dues cultures pel que fa a les relacions entre els sexes. No ho crec així, pels motius següents:

1. La poligàmia és una opció que no es pre-

senta més que en una minoria de la població, per raons demogràfiques evidents. La gran majoria, per tant, s'ha d'acontentar amb una sola esposa.

2. Que la regla d'un poble pot canviar de la poligàmia a la monogàmia sense produir cap trastorn a la seva cultura, com va fer la religió judaica entre l'època del rei Salomó i la del Nou Testament.

3. Que els graus de legalitat de la unió d'un home i una dona són molt variables segons el context social: hi ha fills naturals en tots els països del Mediterrani i famílies secundàries també, amb un grau variable de reconeixement per part de la societat. La institució de la *Syngria* a Mani (és la segona esposa vivint en la llar d'un home que no ha tingut fills amb la seva primera muller), pot rebre la benedicció del pope (capellà).

4. Que hi ha moltes variacions dins de les dues religions. Existeixen altres formes d'unió reconegudes en l'islam, com el matrimoni temporal i el concubinat; i llavors el concepte mateix del matrimoni canvia una mica, de manera que la senzilla oposició entre poligàmia i monogàmia és insuficient, però una cosa és certa: en el Mediterrani no hi ha gaire diferència entre el valor de la puresa sexual de la dona en relació amb l'honor, sigui en l'islam o en el món de la cristiandat. Si fos necessari resumir la diferència en una sola frase, es podria dir que mentre que l'islam és poligàmic, la cristiandat és monogàmica però, de fet, es dona una certa poligínia.

Hi ha una altra diferència: en els pobles cristians se sacrifiquen bovins —no solament a Espanya i en el sud de França, sinó també a Grècia—, mentre que en els països islàmics (i també fou tradició en la religió judaica) se sacrifiquen ovins; com el sacrifici principal del cristianisme és el de l'anyell de Déu, no em sembla sigui una diferència cultural gaire important. A més, tots sacrifiquen un animal cornut. Per cert, en el folklore grec els ovins són tractats amb un respecte molt especial a causa de la seva ascendència divina.

El més característic, responsable del *concepte mediterrani de l'honor*, és segurament la vulnerabilitat de l'honor masculí a través de les dones sota la seva protecció, és a dir, dels membres de

la seva família elemental. És cert que la meitat nord d'Europa concep l'honor sexual de manera diferent a la del sud, en què el símbol del cabró representa la vergonya marital. Convé que sigui el cabró perquè aquest és el símbol del diable i per aquest motiu els cabrers mai fan servir la paraula *cabró* per referir-se al boc del seu ramat, sinó que l'anomenen *cabrit*. Crec que el meu col·lega Anton Blok s'equivoca pensant que l'essencial en l'associació és la raça cabruna, ja que les banyes que indiquen el marit desafortunat són les de qualsevol espècie: de borrec, de brau o, com els que havia escollit el marquès de Montespan per anar a Versalles, de cérvol. Les banyes del cabró simbolitzen l'excés de lubricitat, que pot ser considerat com la causa de l'adulteri. Però cal constatar que el que fa l'adulteri no és el que porta les banyes, sinó la seva víctima. Encara pot oferir-se una altra explicació: que l'adulteri és el resultat d'una insuficiència de lubricitat en el marit i llavors, donant-li les banyes, la gent li està oferint el que li manca. Tanmateix, un altre exemple implica que no és sempre la bona.

Hem dit que el nord d'Europa no representa el marit banyut de la mateixa manera que el sud: es pren l'analogia de la naturalesa, però no del caprí, ni del brau, sinó del cucut, l'au que posa els seus ous en el niu d'un altre i deixa a aquest el treball de nodrir la seva cria que, en créixer més ràpid que els ocellets legítims, els treu fora el niu i aprofita tot l'aliment que porten els pares. El paral·lel és perfecte, però aquesta vegada la responsabilitat de l'adulteri no serà transferida al marit a causa de la seva manca de fam sexual, sinó del fet que es tracta que el marit és responsable de la conducta de la seva dona i de la legítima paternitat dels seus fills; és el cucut com a pare dels seus fills.

El primer aspecte que s'ha de destacar és que hi ha molts conceptes d'honor, ja que està sempre en funció d'una situació social: el noble, el militar, el burgès ric, el metge, el mafiós, el lladre, l'artesà, el camperol, el ramader, l'habitant d'un poblet de la serralada, etc., sense parlar de les dones, ni de les diferències entre les regions d'Espanya. Els andalusos, per exemple, consideren que els catalans tenen poc sentit de l'honra i

Malgrat la consideració dels sistemes d'unitat cultural mediterranis, s'ha de tenir en compte que hi ha nombrosos elements que fan difícil parlar d'una cultura mediterrània única. Artesà a Barcelona

viceversa (per aquest motiu, el concepte de *culture areas* no pot aplicar-se al Mediterrani).

Encara que no es consideri més que la vulnerabilitat de l'honor masculí a través de les dones, hi ha excepcions bastant espectaculars com succeeix en el món islàmic amb els mzab o els ouled nail. També a Espanya es revelen forts contrastos en les respostes al qüestionari de l'Ateneu de Madrid, de 1902. A la pregunta de si una dona el prometatge de la qual havia fracassat, tenia possibilitat de trobar un altre promès, es contestava que «difícilment», en un poble; mentre que en un altre poble, a cinquanta quilòmetres de distància, contestaven que no creien que hi hagués cap dificultat, encara que la dona tingués algun fill il·legítim. L'explicació pot ser la següent: el segon poble estava habitat per petits agricultors que lluitaven per obtenir la terra suficient per sobreviure. Era un poble que tenia la tradició de subministrar dones de cria a la burgesia de tot Espanya; per tenir llet, les dones havien de parir i solament després podrien oferir els seus serveis com a dides. La dida establia una relació molt íntima amb els seus amos i s'estalviava el dot; a més de comptar amb padrins acabats per a la vida, provava que era fèrtil. Quina núvia millor pot esperar algú?

Hem citat diverses referències a l'endogàmia dels mediterranis. Però hi ha una excepció im-

pressionant: els serbis seguien una regla estricta d'exogàmia. Fins fa pocs anys, tenien un sistema de clans (*brat*) que els prohibia de casar-se amb una dona del mateix clan, i també de nomenar un padrí del seu mateix clan (el fet de ser padrí fou un dret hereditari pertanyent a un altre clan). Com es pot explicar aquesta anomalia? Els serbis van aconseguir el que són els seus territoris actuals solament entre els segles IX i XIV i no foren súbdits de l'Imperi romà. Sembla que havien mantingut la seva organització de clans des de molt abans de ser mediterranis.

Hi ha una altra dificultat amb la pretensió de l'endogàmia del Mediterrani. En les esglésies cristianes, l'incest estava prohibit fins al grau dels cosins germans o de fills de cosins germans (encara que no totes les esglésies imposen el mateix grau de parentiu prohibit i és possible d'obtenir una dispensa). Com és possible practicar a la vegada la regla de l'endogàmia i aquesta prohibició? L'endogàmia del Mediterrani no és una prohibició de matrimoni fora d'un grau de parentiu donat, sinó una preferència i, encara, a vegades, un dret; per exemple, en els països islàmics, el cosí té el dret d'obtenir la mà de la seva *bint el 'amm*, és a dir, de la filla del germà del seu pare. En els països cristians, la tendència endogàmica es manifesta en l'estratègia defensiva, a la qual es dona suport de vegades demanant

Un dels trets més característics de les societats mediterrànies és segurament la vulnerabilitat de l'honor masculí a través de les dones sota la seva protecció. Noia en un pou d'aigua a Egipte

una dispensa de la prohibició de matrimoni amb una dona amb un grau de parentiu prohibit. Tanmateix, l'endogàmia dels cristians no es basa en la seva totalitat en una endogàmia de parentiu, sinó en altres criteris de proximitat: endogàmia de classe o d'ètnicitat, però sobretot de la comunitat local. Així, quan es parla d'endogàmia del Mediterrani en general, cal entendre un dels dos criteris possibles: o del llinatge o de comunitat d'origen (entra el criteri de l'honor dels dos). Aquesta distinció correspon a una altra, ja ben coneguda per la jurisprudència —i és curiós que els antropòlegs, sobretot mediterraneistes, no hagin parlat d'aquest aspecte—. Hi ha dos principis en el Dret romà per determinar la identitat d'una persona: *ius soli* i *ius sanguinis*, és a dir, pel lloc del seu naixement (*naturalisa* en el dret espanyol) i per la descendència: per la nacionalitat dels seus pares. La societat islàmica afavoreix l'*ius sanguinis* i la cristiana l'*ius soli*.

L'*ius soli* es reconeix en el padró municipal, que esmenta el lloc de naixement de cada veí; però el costum el reconeix també, ja que és estrany que a una persona arribada de fora se l'anomeni d'una manera diferent a la que es refereix a la seva comunitat d'origen.

Les variacions que es donen tant en els sistemes d'identitat i de parentiu com en tots els aspectes de cultura —i també en el present, així com a través dels segles, és a dir, tant en l'espai com en el temps—, són tan nombrosos que no

podem parlar d'una cultura mediterrània única. Més aviat dit, podríem parlar de les cultures del Mediterrani, sense donar-los a cadascuna una àrea específica, ja que es distribueixen en diferents àrees geogràfiques. Tanmateix, preferiria concebre el problema en termes d'un focus cultural, en lloc d'una cultura del Mediterrani i de certs valors de cultura mediterrània; per exemple, l'*agon* —que Peristiany assenyalà com a característic de la societat mediterrània (*agonística*, no *antagonística*)— i cert igualitarisme, *el rebuig ritual de la inferioritat* segons Isidoro Moreno Navarro, que s'expressa pel grec típic en les paraules de Peristiany: «jo també tinc un bigoti»; la importància de l'amistat i les relacions personals; el *Weltanschauung* del Mediterrani; un tipus d'home; un tipus de dona; un tipus d'amor (familiar o sexual); un tipus d'orgull; cert masclisme; una manera de fer davant totes les situacions difícils de la vida quotidiana que ens presenta el problema de viure; són tots aspectes de cultura més difícils de reconèixer amb precisió i que normalment cerquem els antropòlegs.

Aquest conjunt cultural conté una varietat d'aspectes possibles en els quals trobem, més o menys, certa homogeneïtat o diferenciació, no solament en l'espai, sinó també en el temps: els conqueridors que es convertiren al cristianisme o les religions invasores que han dut solucions noves i que han produït canvis abans de ser suprimides. També s'han produït canvis i innova-

cions l'origen dels quals és incert i que semblen ser el producte de la lògica interna de la societat; per posar un exemple concret: pot suposar-se que el valor que s'ha donat a la puresa sexual femenina sigui una aportació de la religió cristiana, si no fos per l'obra de Paul Veyne en què s'explica que aquest valor ja havia entrat en les *mores* romanes un segle abans del cristianisme. Tanmateix, tampoc no es pot pretendre que fos un element de la cultura autòctona dels grecs clàssics, ja que no es troba a Homer; Telèmac no estava preocupat perquè la seva mare es comprometés amb un dels pretendents —el problema polític era massa complicat com perquè una dona tan intel·ligent es negués a escollir un dels pretendents: els va mantenir a tots en rivalitat mentre esperava el retorn del seu marit, Ulisses—. En cap dels tres casos d'*històries de faldilles* (el que va provocar la guerra de Troia, el rapte, o més bé la fugida d'Elena, amb què comença la *Iliada*; el que ho termina: la seducció eventual de la reina suposadament vídua —però molt festejada— i l'incident polític més important de la intriga: l'abassegament de Briscida per part d'Agamèmnon, que va fer que Aquil·les es retirés del combat), a la fi, no és qüestió de la puresa femenina. Es tracta únicament de la possessió física d'aquestes tres encantadores dones, amb totes les implicacions polítiques que aquest fet comporta, però sense cap preocupació per la seva «virtut», ni per l'honor dels herois: ni Menelau per ser cabró, ni Aquil·les per ser cabronat (per venjar el seu amic Pàtrocle torna a la batalla, però no per netejar el seu honor tacat per la pèrdua de Briscida), ni Telèmac per la reputació de la seva mare. I quan, a la fi, Ulisses recupera la seva muller i el llit matrimonial, construït damunt l'olivera, radicat en el seu sòl, és com un símbol de la possessió de la seva terra, del seu regne i la recuperació física de la seva fidel esposa més que una felicitació a Penèlope per haver conservat la seva puresa sexual i l'honor matrimonial del marit.

Bibliografia

- DI BELLA, M.-P. «Name, blood and miracles, the claims to renown in traditional Sicily». A: PERISITANY, J. G.; PITT-RIVERS, Julian [ed.] *Honor and grace in anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992 (Versió espanyola: *Honor y gracias*. Madrid: Alianza Editorial, 1993).
- FERNÁNDEZ, D. *Mère Méditerranée*. Paris: Bertrand Grasset, 1985.
- LÉVY-STRAUSS, C. «Systèmes de parenté». A: *Entretiens interdisciplinaires sur les sociétés musulmanes*. Paris: École Pratique des Hautes Études, 1959.
- LLOBERA, J. R. *La identidad de la antropología*. Barcelona: Anagrama, 1990.
- TILLION, G. *Le harem et le cousins*. Paris: Éditions du Seuil, 1966 (versió espanyola: *La condición de la mujer en el área mediterránea*. Barcelona: Ediciones Península, 1993).
- VEYNE, P. *La sociedad romana*. Madrid: Mondadori, 1991.